

At mitleri

EMEL ESİN

زین کوه تا کوه سبز خون نبود
ز برش تو کوهی که نامون نبود

T cini tasviri Bezeklik'teki bir Uygur duvar resminde, 12 devirli hayvan takvîminin insan biçimli sembolleri arasında görülür. Türk-Çin yıldız figürlerinin geniş kollu kıyâfetini giymiş, elinde Uygur harfleriyle Türkçe adı yazılı tomarı tutan her devrin cini, yıldız tasvirlerine benzer bir biçimde temsil edilmiştir. Başlıklarının üzerine giydikleri hayvan şekilli masklar dışında, figürler kesinlikle birbirine benzemektedir. Bu cinlerin, kendi tesiri altında doğanları etkilediğine inanılır.

İbrahim Hakkı'nın *Mârifetnâme* adlı kozmolojik eserinde tefsir edilmiş hikmetlerde de görülebileceği üzere "müçel" (ed. 12 hayvanlı Türk takvîminin 12 yıllık her bir devresine müçel denir.) etkisi inancı, Türkler arasında XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlılar döneminde yazılan, hicrî 1031 târihli *İktiyârât-ı Türkî* adlı el yazması eserde, atın mitolojik yönünün tam bir portresi verilir: At yılında kış soğuktur ve yaz bolluk getirir. Bu kehânet, atın en çok soğuk diyarları ve yazları da bereketli otlakları sevmesi gerçeğine dayanır. Destânî at figürü, özellikle Türkistan'da mücâdele ve savaşla dolu bir yılın başla-yacağına ifâdesidir.

At yılında doğanlar, ya savaşta ya avda veya yolculukta olmak üzere dâima hareket hâlinindedir; yılın uğurlu olan ilk yarısında ya da ortasında doğanlar da hükümdarların yoldaşı olurlar. Dış görünüşleri dikkat çekicidir; zekî oldukları kadar olağanüstü derecede yiğit ve cesurdurlar. Eğer bir kimse at yılının uğursuz sayılan son kısmında doğarsa müçelin kusurlarını yansıtacak, yâni kişi, huzursuz, sabırsız ve tehlikeli bir mizaca sâhip olacaktır.

ATIN EFENDİSİ¹

Mes'ûdî, kendi çağının en büyük ikinci veya üçüncü hükümdârının bütün Türk hükümdarlarının en büyüğü, Dokuz Oğuz hâkânı, yâni "atın efendisi" olduğunu nakleder. Çinle Horasan arasında, Kuşan adlı bir şehirde yaşayan bu hâkan, dünyânın diğer hükümdarlarından daha fazla ata sâhipti. Kaşgarlı, Dokuz

Oğuzların başkenti Kuşan'ı iyi cins atların yetiştirildiği, ejder ve cennet atı efsânelerinin ülkesi Kuça'ya benzetir ve Küsen olarak adlandırır.

Kök Türkler, cenâze ve ata kültü âyinlerinde, ayrıca hükümdarlarının tahta çıktığı törenlerde atlı âyinler düzenlerlerdi. Hâkan, âdet olduğu üzere, dört beyin taşıdığı keçe bir halının üstünde çadırın etrafında dolaştırılır ve atlı törendeki yerini alırdı. Uygur kağanı Buku da Maniheist olduktan sonra her fırsatta usûle uygular olarak ata binerdi.

Eskiçağ ve Ortaçağ metinlerinde, Türk beylerinin veya alplarının atından, onlara her gün eşlik eden bir dost olarak söz edilir. Orhun yazıtlarında savaş atının cesâreti takdir edilir ve Türk erkeğinin kahramanlık unvânını atına göre aldığı yazar: "At aşar alp." Yazıtlar bir adamın 600'den fazla ata sâhip olabileceğini bildirmektedir.

Beylerin atları, hükümdarlık tamgasını taşırdı ve hükümdarlığa ait çitlerle çevrili alanlarda yetiştirilirdi. *Irk Bitig*'e göre hükümdârın atının altın toynakları olurdu. Oğuz destanlarında da alp ve atı birbirlerine kardeşlik bağından da öte bir duyguyla bağlıydı.

Atlılar belli bir töreye göre birbirlerini selâmlardı. Uygur prens ve prensesleri atlarından inip Budist râhibinin karşısında diz çökerlerdi. Kök Türklerle âit bir taş kazıması (petroglif) üzerinde, Umay olduğu düşünülen taç giymiş oturan bir figür önünde atından inerek hemen diz çökmüş binicileri gösteren benzer bir sahne tasvir edilmiştir. Daha sonra Segrek hikâyesi olarak adlandırılan Oğuz destânında, kahramânın annesi, ağabeyi selâmlama töresinin kuralını şöyle açıklar:

"Ağ boz atın üzerinden yire ingil,
El kavşurup ol yiğide selam virgil!"

İbn Bibi, hükümdârın kara sayvanı üzerinde bir kartal görünce beylerin attan inerek yeri öptüklerini anlatır.

At, sâhibi öldüğünde de onu tâkip ederdi. Daha eski devirlerde at, ölen kahramânın cenâze töreninde, onunla birlikte odun yığını üzerinde yakılır veya onunla birlikte gömülürdü. Atın kuyruğu kesilir ve bir sırığın ucuna bağlanırdı.

Oğuz destanlarında, eğer bir kahramânın âkıbeti bilinmiyorsa ölmüş olduğuna hükmedilir ve kahramânın aygırı kurban edilip kuyruğu bir direğe asılırdı. Bu uygulama Kök Türk döneminden beri Türkler arasında var olmuştur. İbn Fadlan'da, bu uygulamanın amacının, ölen kahramâna ölümden sonraki hayatında at sağlamak olduğu yazar.

Antik dönemde olduğu gibi Ortaçağ'da ve daha sonraki dönemlerde de at, hükümdarlık gücünün bir sembolüdür. Türk hükümdarları, özellikle Harezmsâhlar, üzerinde usta binici (aspavati) tasviri bulunan sikkeler kestirmiştir. Türk Memlûklarını usta binici olarak adlandıran Hintlilerin sikkelelerinde de aspavati ve Sri Hammira efsâneleriyle ilgili atlı tasvirler yer almıştır. Oğuz destanlarında hükümdar, bir avcı olarak tasvir edilirdi. Geleneksel saray ziyâfetinden sonra bey ve mâiyetindekiler ava çıkmak üzere ata binerlerdi:

"Bigler hep ava bindi. Ala tağa ala leşker ava çıkdı."

Kutadgu Bilig'de, Karahanlı hânı, sayısız at sürülerini idâre eden ve ahırları saf kan, soylu atlarla dolu bir avcı olarak anlatılır. Karahanlı ülkesinde en yüksek memûriyet baş seyislik (mîr-i âhur) idi. Yine Kaşgarlı Mahmud'un eserinde, Türk dünya hâkimi (azun begi) Tunga'y-la, hızlı atı zamânı simgeleyen mitolojik karakter Ödlek arasındaki yarışa dâir pek çok dize yer almaktadır.

Orta Asyalı aspavati, İslâm dönemi Farsçasıyla hemen hemen "atın efendisi" anlamına da gelen "şehsuvar" terimiyle karşılığını bulmuştur.

İbn Bibi, *el-Avâmiri'l-Alâiyye*'de Türklerin önemli bir göreve atandıklarında yaptıkları dînî âyinin içinde yer alan ata binme töreninin anlamını açıklar. Beyler, Anadolu Selçuklu sultânı Alâaddin Keykûbad'a bağlılıklarını arz edip kabul edildikten sonra hükümdârı, siyah beyaz benekli, zamânının en delidolu atını saltanat kevkebesiyle (bir sırığın ucuna bağlanmış mâdenî disk) süslemek üzere dâvet etmişlerdi. Ata binme töreni, müneccimlerin tespit ettiği uğurlu bir anda başlamıştı. Kök Türk tahta çıkma törenlerinin atlı bölümünde, hükümdârın ata binişi astrolo-

jik olarak en uygun zamâna denk getirilirdi. Öyle ki tebaası bâzen beklemekten yorulup hükümdârı sıkıştırır, ona artık ne zaman hükümdarları olacağını sorarlardı.

Hükümdârın üstünde iktidârını kazandığı at, *Kutadgu Bilig'* de zamânın sembolüydü. İbn Bibi at üstündeki hükümdârı yükselen güneşle karşılaştırmaktadır. Hükümdârın atı gökteki kartal takımyıldızı ile karşılaştırılabilen kozmolojik bir varlık konumundadır. Nefesli çalgıların ve fillerin taşıdığı davulların sesleri eşliğinde beylerin ve muhâfızların yaya olarak tâkip ettiği Selçuklu sultanlarının atlı tören yürüyüşü, başkent Konya'ya doğru birkaç gün devam ederdi. Atlı törenlerde, sayısı binicinin asâleti ve rütbesiyle orantılı olarak değişen yedek atlar yüksek rütbeli bir görevli nezâretinde götürürken rikâbdar ise eyer örtüsünü taşırdı.

Selçuklu dönemi saray tasvirlerinde, hükümdar genellikle hazır durumda bekleyen atıyla birlikte, gösterişli kıyâfetler içinde tahtında otururken gösterilirdi. Diğer tasvirlerde ise hükümdâr panter veya efsânevî yaratık avıyla yahut da doğanla avlanmakla meşgul iken gösterilmektedir. Soylu kişilerin yer aldığı süvâri hücumları da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan *Varka* ve *Gülşah* adlı eserde olduğu gibi, Selçuklu dönemi el yazmalarında sıklıkla resmedilirdi.

Aynı âdetler, Türk beylerinin hükmettiği Gazne veya Memlûkların idâresi altında bulunan Mısır topraklarındaki Türk saraylarında da mevcuttu. İlhanlılarda da aynı törenler vardı. Gazan Han, resmî tahta çıkış töreninden sonra mâiyetinin ve hanımlarının katıldığı usûle uygun bir atlı tören veya av için dört nala yola çıkmıştı.

Osmanlı devletinin temeli atlı kuvvetlerle atılmıştı. Kimisinin beş yüzden fazla atı bulunan Anadolu ve Rumlî'deki tımar sâhipleri, savaş zamânında orduya 200 bin kişilik süvâri temin ederlerdi. Bu dönemde Oğuz destanlarında dile getirildiği gibi, "*yaya erin umudu olmaz*"dı. Ata, ülkenin güvenliğini sağlayan savaşçıya gösterilen îtibârın aynısı gösterilirdi. *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin*'de süvâri atlarını yücelten çeşitli hadislerden alıntılar yapılarak atın kıymeti vurgulanmıştır. Özellikle İslâm ümmetini koruyan savaş atının etrâfında meleklerin dolaştığı söylenmiştir.

Osmanlı'da sultânın tahta çıkış törenindeki ata binme geleneği çok önemlidir. Sultan kılıç kuşanma törenine (yolculuğun kayıkla geçen kısmı dışında) at sırtında gider ve at sırtında dönerdi. Böylece iki kıtanın ve iki denizin hükümdârı olduğunu îlân ederdi. Tören alayı, tahta çıkıştan sonra ilk uğurlu günde gerçekleşirdi. Sultânın atı üstünde sarayın iç avlusunun kapısında görünmesiyle nefesli çalgılar

onu selâmlar; sultan mehterhânenin, yaya muhâfızların, sancakların ve zafer ganîmeti olan atların önünde olduğu hâlde alay yola koyulurdu. Süslü koşum takımları, panter postundan yapılmış, şeref pâyesi olarak örtülen eyer örtüleri, işlemeli ipekler ve kalkanlarla süslenmiş yedek atlar, sâhibinin asâletiyle ve rütbesiyle orantılı sayıda (sultan için 33) süvâri alayı tâkip ederdi. Ozanlar, yeniçerilerin askerî kıyâfetleri ve panter postları içinde, ellerinde sazlarla kahramanlık türküleri söyleyerek yürürlerdi. Sultânın sarıklarından ikisi, iki yana sıralanmış ve bu imparatorluk başlıklarını selâmlayarak yüksek sesle hükümdârın ilâhî rehberliği için duâ eden halka doğru tutulurdu. Târih kitaplarında tasvir edilen bu sahne, büyük nakkaş Osman tarafından *Hünernâme* adlı eserde resimlenmiştir.

Diğer resimlerde Osmanlı sultanları süvâri arasında gösterilirdi. Av, hükümdârın geleneksel bir sporu olmaya devam etmiş, hatta geleneksel bir tören olarak adlandırılmıştır. *Hünernâme*'nin sayfalarında sultânı av köpekleriyle birlikte ata binerken veya at sırtında doğanla avlanırken resmeden pek çok tasvir görülmektedir.

Sultânın atlı oyunlardaki hünerini tasvir eden el yazmalarında Kaşgarlı'nın bahsettiği eski çevgân ve cirit gibi atlı oyunlar resmedilmiştir. Mızrak oyunları, binicilerin ve atların çeşitli maske, post ve kürklerle kullanarak değişik hayvanların kılığına girmeleriyle oynanırdı. Nitekim *Tuhfetü'l-mülûk* adlı el yazması eserde boynuzlu maske takmış bir savaşçıyla koyun postuna bürünmüş bir atı tasvir eden resim vardır (yk. 165). Öküz veya koyun maskesi takmış bir diğer binici, fil kılığındaki bir ata binmektedir (yk. 165a). Bir başka resimde (yk. 238a) ise binici bir aslan maskesi takmış şekilde, at yine koyun kılığında betimlenmiştir.

Osmanlı yazmalarının bir kısmı saltanat atlarının tasvirine ayrılmıştır. Târihçi Vâsıf, hicrî 1219 yılının baharında Topkapı Sarayı'ndaki ahırlarından ayrılan ve koşum takımları olmaksızın çayırlarda serbestçe dolaşan saltanat atlarını tasvir etmiştir.

AT RENKLERİNİN SEMBOLİZMİ²

Hun hükümdarı Mete (Mo-tun) renk sembolizmi nedeniyle, değişik renklerdeki atlardan oluşan süvârî bölüklerini (doru veya demir kırın atlı olanlarını doğuya, al atlıları güneye, ak atlıları batıya, kara yağız atlıları ise kuzeye) dört ayrı yöne sevk etmişti. Kök Türk dönemi metinlerinde en fazla sözü edilen at rengi “ak”tır. Kaşgarlı’ya göre ak, Oğuz lehçesindeki beyaz anlamı dışında alacalı anlamına da gelmektedir. *Irk Bitig* (fal 29) ak atın dînî bir karakteri olduğunu söyler: “Ak at karşısın üç bolu-gta talulapan, aganka, ötügke idmiş (Ak at hasmını üç varlıkta ıslatarak tek başına bir yere kapanıp duâ etmeye göndermiş.)” Bu Maniheizt el yazmasındaki ak at ile Uygur sanatında saf beyaz at olarak tasvir edilen Kanthaka arasında bir ilgi kurulabilir. Kurban edilmek üzere ak atlar tercih edilirdi (*Çırgak Yazıtları*, Orkun, c. III, s. 80).

Beyler ak ata binerdi:

Beg yontinaru barmış

Ak bişi kulunlamış.

(Bey atlarına doğru varmış,

Ak kısrağı tay doğurmuş.)

(Irk Bitig, fal 7)

Kül Tegin seferleri sırasında pek çok ak ata binmişti. Kök Türk dönemi beylerine âit atların bahsedilen diğer renkleri boz (Kaşgarlı’da ak ve aldır; Kül Tegin ve Tonyukuk’un bu renkte atları vardı) ve yağız idi (parlak siyah, Kül Tegin’in bindiği atlardan biri bu renkteydi). Ortaçağ’da ve daha sonraki dönemlerde kır, ablak, kaşka, tepel, humâyî, semend renkli atlara özellikle değer verilir. Ancak bütün bu at renkleri, alacalı at grubuna girer ve hepsi birlikte alacalı at olarak değerlendirildi.

Eski Turfan’da at heykelcikleri bâzen parlak mâviye boyanırdı. Aynı durum Selçuklu ve Osmanlı minyatürlerindeki at tasvirlerinde görülmektedir. Bununla ilgili olarak metinlerde sıklıkla kök (gök rengi, mâvi) attan bahsedilmesi dikkat çekicidir (Oğuz Destanları, s. 14; kök bidevî (kök at), *Tuhfetü’l-mülûk*, bk. 57a). Doğu Türkistanlılar gri alaca atı kök alaca olarak adlandırır. Minyatürlerde ayrıca yeşil

atlar da görülebilir. *Tuhfetü’l-mülûk*’un müellifi, yeşilimsi at rengini balık rengine benzetir.

Al at, Oğuz destanlarında altın dağ ile bağlantılı olarak ele alınmıştır (*Altun Tağın Al Aygırı*, haz. Ergin, 1964, s. 96). Oğuz beylerinin hânı Kazan böyle bir ata binerdi. Yine Oğuz destanlarında açık renkli atların önemli ve yüksek rütbeli kişilere ayrıldığına işâret edilmektedir. Türkistan’ın mihverî Büyük Han Bayındır boz bir ata (Kaşgarlı’ya göre kırmızı lekeli beyaz bir at) binerdi.

Erken dönem Anadolu edebiyâtına âit İskender mesnevîlerinde, ölümsüz Hızır da boz bir ata binerdi. Diğer yandan Bayındır Han’ın kızı ve aynı zamanda ateşli bir savaşçı olan Uzun Burla Hatun kara yağız bir ata binmekteydi. Altay geleneklerinde açık renkli atlar, yalnızca erkek kamların hizmet edebildiği gök tanrısı Ülgen’e kurban edilirdi. Fakat kadın kamların hizmet ettiği yeraltı tanrısı Erlik, yağız ata binerdi.

At renkleriyle ilgili benzer kurallardan Timur dönemi yazarlarından el-Kâşif de söz etmektedir. Sarı at güneş, kahverengi at Jüpiter, zarif kır at, yine bu atı idâre eden dişil gezegen Venüs, kara at Satürn ile özdeşleştirilir. Alaca ise uğurları şartlara göre değişken olan Merkür’ün atı olarak görülür.

ALACA³

Sembolik özelliği olan at renkleri arasında alaca antik dönemden beri önde gelir. MÖ IV. yüzyılda kuzey ormanlarındaki Barbarlar Tcheou-you adı verilen ve kaplanla kıyaslanan bir alaca türü yetiştirdiler. Çinlilerin Orta Asya’dan temin ettikleri ve “cennet atı” dedikleri atların alaca atlar olduğunu belirleyen Prof. Haneda’nın işâbetle işâret ettiği gibi, Türkçe alaca kelimesine Han döneminden beri Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Prof. Eberhard, alaca kelimesinin Altay dilleri ile muhtemelen erken Tavgaç Türkçesi ve Kansu’da Alaşan dağları Türkçesiyle ilgili olduğunu söyler. Geç antik dönemde çeşitli Türk grupları alaca atlar yetiştirdiler. Türklerle âit taş kazımlarda benekli veya şerit biçiminde lekeleri olan çeşitli at türleri görülür.

Basmillerin, alaca atların sanat eserlerinde özenle tasvir edildiği Doğu Türkistan’la ilişkileri özellikle dikkat çekicidir. Basmiller Kök Türklerin kuzeyindeki karlı bölgelerde yaşıyorlardı, fakat daha sonra Turfan’a gelerek Uygurlardan önce bu bölgede yerleşmişlerdi. Basmillerin hâkânı, Aşina soyundan gelen İdikut’un sarayı Beş-balıg’da idi. Bu döneme târihlenen Astana at heykelcikleri arasında, dikkat çekici bir şekilde Kaşgarlı tarafından böğrül grubuna dâhil edilen sağrısı benekli bir at türü vardır (Johansen’in makâlesi, Abb. 9). Barthold’a göre hemen hemen aynı dönemde Türklerin daha önceden yerleşmiş olduğu Hotan yakınlarında diğer bir yetişkin ala tasviri görülür. Yarı Moğol tipli binicinin giydiği göçebe pantolon, bot ve kısa İskit tuniğinden oluşan ve Oğuz Türklerinin kurtak adını verdiği kıyâfet, daha sonraki dönemde Türk balballarının, Uygur resimlerinde önemli kişilerin ve Kırgız atlılarının üzerinde görülür. Binicinin saçları, T’ong Yabgu hakkında anlatılanlara uygun olarak ve Uygur soylu râhip tasvirlerinde görüldüğü üzere uzun ve bir bantla bağlıdır. Başında hâle olan Hotanlı bu binicinin alnında, bir Uygur minyatüründeki kağanın başı üzerinde yer alan tekerlek biçimli, hâleye benzer, parmaklıkları bir çark süslemesi vardır. Tasvîrin dikkat çeken diğer bir özelliği de binicinin elinde tuttuğu kâseye doğru uçan bir kuş motifinin işlenmiş olmasıdır. Prof. von Gabain gâyet işâbetli bir tespitte bulunarak benzer şekilde, elinde tuttuğu kâseye doğru uçan kuş motifli bir biniciyi gösteren Uygur tomarına dikkat çeker. Tuna civârında Bulgar bölgesinde Madera Omurtag Han taş kabartmasında da elinde kâse tutan bir binici tasvir edilmiştir. Bu üç figürle hânedâna mensup doğa üstü güçleri olan önemli kişiler arasında ortaklık kurulabilir. Hotan resmindeki binicinin tekerlek biçimli cakravartin süslemesi bu durumu teyit etmektedir. Kâse ise bir hükümdarlık simgesidir.

Alaca at, hâkânın binek hayvanıdır. Bunun yanı sıra Hotan atının, ala rengi, yuvarlak pullardan ve hilâllerden meydana gelen baş süsü, bodhisattvas

veya İç Asya hükümdarları için de uygun bir simge olması, at figürüne özel bir değer kazandırmıştı. Aynı şekilde Yol Tengri'nin ala atı, gece gündüz durmaksızın at süren ve hayâtın başlangıcındaki kişiyle buluşan *Irk Bitig*'in alegorik figürünü hatırlatmaktadır:

*Ala atlı yol tengrim,
En yarın kiçe sürmen.*

*Utru iki aylıg kişi oğlu sokuşmuş, korkmuş.
"Korkma!" timiş, "kut birgeymen."*

*(Ala atlı yol tanrıyım, gece gündüz sürer giderim.
İki aylık insan oğluna rastlamış, (insanoğlu) korkmuş.
"Korkma!" demiş, "ben kut veririm.")*

Gece ve gündüzün art arda gelmesiyle alaca atın siyah beyaz benekleri arasında benzerlik kurulduğundan Selçuklu eserlerinde feleğin alaca atı (ablak-ı çarh), zamânın geçişiyle ilgili mecâzî bir ifâde olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, siyah beyaz benekli alaca atın durup dinlenmek bilmeyen binicisi *Irk Bitig*'deki Yol Tengri, *Kutadgu Bilig*'de de binici bir figür olarak tasvir edilen eski Türk zaman tanrısı Öd veya Ödlelekle bağlantılı görülmektedir:

*Anasından toğup atansa adı,
Misâfir bulup bindi Ödlelekle atı,
Günü bir mangım, tünü bir mangım,
İletür ölüme, kurutur engem.*

*(Anasından doğup adı konduğunda,
Misâfir gibi hemen Ödlelekle'ın atına bindi. Günü bir
adım, gecesini bir adım,
Ölüme iletir, yüzü soldurur.)
(1388-1389. beyitler)*

Eğer Hotan resmindeki ala atın binicisi zaman tanrısı Öd ise o zaman alnındaki çark süslemesi de kader çarkını temsil ediyor olmalıdır. Ödlelekle ayrıca zamânın ölçüsü olan ay ile özdeşleştirilmişti. Kaşgarlı, ay ve Ödlelekle'in birlikte hareket ettiğini söyler.

Ala at, yalnızca zamânın sembolü değil, ayrıca alegorik olarak zamânın efendisi olan hükümdârın da atıydı. Hükümdarlar daha ziyâde ala atlara binerlerdi. Oğuz destanları, Kayı İnal Han'dan, "alaca ata binen kakum kürklü bey" olarak bahseder (ala atlı as tonlu Kayı İnal Han). Ak kelimesi, Kaşgarlı'nın belirttiği gibi beyaz veya açık renkli anlamlarından ziyâde "alaca" anlamına geliyorsa bu durumda Kül Tegin ve diğer Kök Türk beyleri sıklıkla

alaca atlara binmiş olmalıdır. Benekli atlar Çin imparatorlarının hazîneleri arasında sayılmış ve dört atlı, iki tekerlekli imparatorluk arabalarına koşullanmışlardır.

Kaşgarlı'nın XI. yüzyıla âit Türkçe-Arapça lügati, Zengî'nin XII. yüzyıla âit binicilik üzerine risâlesi, Timur'un *Umdetü'l-mülûk*'u gibi Ortaçağ kaynakları, alaca at cinsleri hakkında çok çeşitli açıklamalar verirler. Alaca at genellikle, uğurlu veya uğursuz, fakat bâzı yararları olabilen belirli sembolik anlamlara sâhip bir binek hayvanı olarak görülür. Zengî, siyah benekli alaca atlarla beyaz benekli alacaların arasındaki temel farkı tespit etmiştir (ablak, abraş, arcal). Kara benekli alacalardan alını ve ayak bilekleri beyaz lekeli olanları hükümdarlara lâyıktı. Beyaz benekli olanlar bâzen çok uğurlu sayılmakla birlikte kesinlikle zayıf atlardı. İnanışın aksine Zengî, her beyaz beneği, beyaz yeleyi ve mâvi gözleri zayıflığın belirtisi olarak görür.

Kaşgarlı da parlak renkli alaca atların zayıf toynakları olduğunu söyler ve gösterişli alacaları iki yüzlü insanlarla karşılaştırarak, "İnsanın alası içinde, atın alası dışındadır." der (*Kişi alası içtin, yılka alası taştın.*). Bununla birlikte Zengî, başka bölgelerin atlarında kusur olarak kabul edilen özelliklerin, Türk atlarında kusur olmadığını ilâve eder. Bu söz, Çin ve Türk atlarıyla ilgili özellikleri, alındaki beyaz lekeler, beyaz yeleye ve mâvi gözleri de kapsar (*Tuhfetü'l-mülûk*, yk. 50; burada aşkar-ı Sîni cinsi at, Çin'den gelen sarımsı ve kızılımsı benekli, beyaz yeleye ve beyaz kuyruklu bir at olarak târif edilir). Prof. Zajaczkowski, 1964 yılında PIAC toplantısında sunduğu bildiriye, Memlûk dönemine âit Türkçe-Arapça bir lügatta bulunan bulaca teriminin bir alaca cinsinin rengi olduğunu ve diğer at renkleri arasında yer aldığını bildirmiştir. Bu bağlamda, Prof. Togan, bulak teriminin Kaşgarlı'da küçük bir at olarak târif edildiğine işâret eder; ancak bulak terimi aynı zamanda ayakları benekli at anlamına da gelmektedir (Radloff, Wörterbuch).

Erken dönem İslâm tasvir sanatında, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde

alaca, Doğu Türkistan ve Çin resminde sırtı kaplan postu gibi veya ejder sırtı gibi çizgili olarak tasvir edilen atlardan bu yönüyle de pek farklı tasvir edilmiştir. Doğu Türkistan midillisinin oranları ve özellikleri XIV. yüzyıl alaca tasvirlerinde görülmeye devam eder. Bundan sonra yalnızca Yakındoğu'da alaca figürü geleneksel üslûp ölçülerine uygun olacaktır.

Doğu Türkistan resimlerinde görülen kaplan şeritli alacalar, yine aynı sûtrette ve aynı özelliklere sâhip olarak Yakındoğu Türk tasvirlerinde ve genel olarak da İslâm sanatında görülür. Bununla birlikte, bâzen insan başlı bir alaca olarak gösterilmiş ve hing veya ablak olarak tanımlanmıştır. Halîfe Hz. Ali'nin katırı Döldül, Osmanlı sanatında bâzen Kant-haka resimlerinde olduğu gibi alevden hâle içinde idealize edilmiş bir alaca (Kalender, yk. 19) olarak resmedilmiştir. Tâlih yıldızı Merkür ise alaca bir at üzerinde tasvir edilmiştir.

Hükümdarlar alaca ata binmeye devam etmişlerdi. Yukarıda siyah beyaz benekli ala bir ata binmiş olarak târif edilen Oğuz beyi Kayı İnal Han, Türklerin Yakındoğu'ya göçlerinin en önemli dönemine âit bir yarı Yakındoğu figürü idi. Selçuklu beyleri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'ndeki *Varka* ve *Gülşah* adlı el yazması eserde olduğu gibi alaca atlar üzerinde gösterilmiştir.

XIV. yüzyıl Erzurumlu Türk şâiri Mustafa Darîr Erzenî de "atın efendisi"nin siyah beyaz benekli alacasını târif eder:

*Koydu ayağını rikâbına şâh,
Tâ ola suvâr ablakçı nâgâh.
Güş olunup sahil-i ablak-ı şâh,
Şehsuvâr olduğunu bildirdi sipâh.
(Şâh ayağını üzenkiye koydu,
Çabucak alaca ata bindi.*

*Şâhin alacasının kişnemesi duyulunca
Süvâri onun şehsuvâr olduğunu bildirdi.)*

(Mustafa Darîr Erzenî, *Yüz Hadisler Tercemesi*, Ali Emîrî Ktb., Şer'iyye no. 1154, yk. 133)

Oğuz destanlarında kâfir hükümdar Şöklî Melik'in atı alaca at olarak tanımlanır:

*Altındağı (altındaki) alaca atın ne öğersin,
Ala başlı kiçimçe gelmez bana.
(Altındaki alaca atı ne öğersin,
Bana ala başlı keçim gibi bile gelmez.)*

(Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasının hikâyesi, haz. Ergin, s. 15)

Hünernâme'de Osmanlı pâdişâhı Süleyman bir av yolculuğu sırasında boz renkli bir alacaya binmiş olarak tasvir edilmiştir. Aynı yazmanın başka bir minyatüründe pâdişâh, uğurlu beyaz lekeleri olan yağız bir ata binmişken, pâdişâhın mâiyetindekilere düzgün siyah beyaz benekleri olan alacaların ayrılmış olduğu görülmektedir. Osmanlı târihçisi Küçük Çelebizâde Asım Efendi, III. Ahmed'in hicrî 1135 yılında tamamlanmış olan Sadâbâd köşküne yaptığı ilk ziyaretinde bindiği kaplan gibi bir alacayı târif eder: "*Padişah arslan burcuna binmiş güneş gibi görünüyordu.*" Pâdişah, kaplan postu şeritli ve arslan pençeleri kadar güçlü toynakları olan alaca bir ata (rahş) biniyordu. Böylece alaca, bir gök atı olarak semâvî sembollerle karşılaştırılmaya devam ediyordu.

Günümüzde siyah sırtlı atlarla berâber, yine sırtı siyah olan yaban eşeğinin Doğu Türkistan ve Kuzey Asya'da bulunduğu görülürken kaplan çizgili ala at asıl Doğu Türkistan'da bulunur. Aurel Stein, eski Hotan resimlerindeki alaca atı, Yarkent'te satılan türlerden ve Yarkent midillisi adıyla tanınan bir Doğu Türkistan midillisi olarak tanımlamıştır. Yardımlarını benden esirgemeyen sayın Koşmak'ın bildirdiğine göre, bu şekilde târif edilen alacalı midilliler, Doğu Türkistan'da her yerde bulunabildiği gibi komşu ülkelere de satılmaktadır. Büyük beyaz benekli midilliler uğursuz (sür) kabul edilirken alnı beyaz olanlar uğurlu görülür.

Kaşgarlı, yüzündeki beyaz lekelerle aya benzettiği atı över (tüköz, tükez, ugar, yetiş maddeleri). Oğuz destanlarında alındaki beyaz leke, kaşka veya tepel olarak adlandırılır. Ayrıca Zengî de atın alnındaki beyaz leke hakkında görüşlerini bildirir (yk. 65a) ve kişisel olarak tek ayaktaki beyazlığı dâima zayıf bir ayağın işâreti olarak düşünmesine rağmen; iki, üç, dört ayaktaki beyaz lekelerin uğur işâreti sayıldığını ilâve eder.

Bununla berâber teki beyaz olan ön ayak hem uğursuz hem de tehnelidir. Zengî bu husûsun doğruluğunu

Ebu Yakub el-Huttalî'den alıntı yaparak göstermeye çalışır. Yılın beş ayını Abbâsî halifesinin hizmetinde, geri kalan kısmını da memleketi Huttal'da geçiren bu Türk beyi, kendi ordusunda bir Türkmen'in bindiği ve daha sonra tökezleyerek binicisinin ölümüne sebep olan atın ön ayaklarından birinin beyaz olduğunu görmüştür (yk. 66).

Tuhfetü'l-mülûk'ta, alnında yıldıza benzeyen beyaz bir leke bulunan koyu renkli at, ablak veya ağır olarak adlandırılır; hızlı ve geniş adımlarıyla binicisini zafere götürdüğünden doğa üstü bir at (rûhânî) olarak târif edilir. Buna ek olarak eğer atın ayak bileklerindeki beyaz lekeler bilezik gibi halka hâlinde olursa böyle bir binek hayvanı (mücmelü'l-erbaa) atların en hızlısıdır ve hükümdarlara lâyıktır. Gerçekten de Paris Bibliotheque Nationale'deki *Câmiü't-tevârih* adlı yazmada pek çok İlahanlı hükümdârı böyle atların üzerinde resmedilmiştir.

Osmanlı pâdişâhı Süleyman, *Hünernâme*'de alnı ve üç ya da dört ayak bileği beyaz lekeli atlar üzerinde tasvir edilmiştir. Ayaklarında bu şekilde beyaz lekeler olan atlar bugün Doğu Türkistan'da azgan adıyla bilinmekte ve yörede bu atlara sık rastlanan alacalardan daha çok değer verilmektedir.

Alaca atların bir grubunun, sudan çıktığına inanılan aygır efsânesiyle ilgisi olduğu görülür. Bu bağlamda, Türkçede atın beneklerinin, balınginkileri de çağrıştıracak şekilde pul olarak adlandırılması oldukça dikkat çekicidir. Zengî, Ebu Yakub Huttalî'den aktararak, "ateşten bir göl" yanında bulunan yabanî aygırlardan türediği söylenen ve rengi yaban eşeklerinininkine benzeyen (Orta Asya yaban eşekleri, omuzları ve sırtı boyunca koyu bir şerit uzanan boz bir renge sâhiptir) bir tür Türk dağ atını târif eder (yk. 69-71).

Sudan gelen aygır efsânesiyle ilgili diğer bir at rengi, Kaşgarlı'nın ala olarak tanımladığı, siyah ve beyaz benekleriyle mitolojik Yol Tengri'nin ve Oğuz kahramanı Kayı İnal Han'ın tercih ettiği "kır"dır. Kır at efsânesi hemen hemen târih kadar eskidir.

Sayın İnan tarafından aktarılan destânî bir şiirde kır at yaratılış efsânesinin bir karakteri olarak verilir ve kara yer yaratıldığında binicisiyle birlikte yeryüzü dışında yaşadığı söylenir. İzleri IX. Ve X. yüzyıllara kadar uzanan Köroğlu destânında Kırat'ın babasının Amu Derya sularından çıkmış bir aygır olduğu söylenir. Zengî, kır rengi, en iyi ikinci at rengi olarak över (yk. 63, 65, sepid hing) ve hükümdarlara lâyıktığını söyler. Fakat bu atın, tıpkı yaban eşeklerinde olduğu gibi, ayaklarında kara benekler, sırtında uzun kara bir şerit ve kara bir yele ile kara bir kuyruğu olması gerektiğini de ilâve eder. Gâliba bu at gençken sebz hing (yeşil at) olarak adlandırılıyordu ve yine hükümdarlara lâyıktı görünüyordu. Köroğlu, Dadaloğlu gibi kahramanlar, I. Bayezid, II. Mehmed, IV. Murad, II. Osman, II. Selim gibi pâdişâhlar kır atlara binmişlerdir.

Nakkaş Osman, *Hünernâme*'de II. Mehmed'i yeni fethettiği İstanbul'a girerken oldukça canlı tasvir edilmiş bir kır atın üzerinde resmetmiştir. Zengî ayrıca uğurlu sayılan kara benekleri, yine sırtındaki şeridi, yelesi ve kuyruğu siyah renkte, açık kahverengi olan kula ve semend atlardan bahseder. Türklerin kula dediği semend at, güneş atı sayılmış (el-Kâşif) ve birçok Osmanlı minyatüründe hükümdârın binek hayvanı olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte eğer uğurlu kara benekleri yoksa semend değersiz sayılmıştır (*Alma kula, olsa dahi bir pula; Tuhfetü'l-mülûk*, yk. 55). Başkirdistan'da sırtları siyah şeritli, yarı yabanî, açık kahverengi atların (Şülgen) Volga sularından çıkmış aygır neslinden geldiği kabul edilir.

Zengî'nin bahsettiği ancak târif etmediği "harmunc", *Tuhfetü'l-mülûk*'ta siyah benekli, yeşilimsi bir at olarak tasvir edilmiş ve balığa (hût) benzetilmiştir.

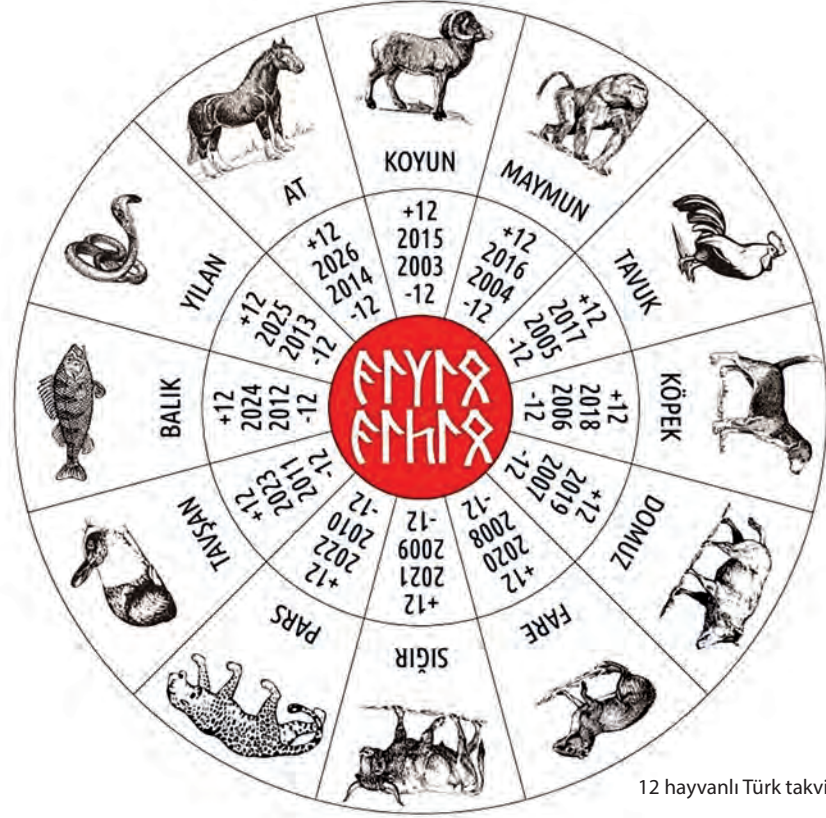
Alaca at ayrıca yırtıcı bir kuşa da benzetilmiştir. İbn Bibi gökteki kartal takım yıldızına benzettiği hükümdârın kartal gibi (hümâyî) olan atından bahseder. Nef'î, IV. Murad'ın hümâyî atlarına işâret eder. *Tuhfetü'l-mülûk*, rengi "tavşancıl kartalı"nın pençelerinin rengine benzeyen kırmızı ve beyaz

benekli alaca atı, birinci sınıf atlar arasında sayar. Koroğlu ve Dadaloğlu destanlarında alaca atlar dâimî olarak kartallarla veya diğer yırtıcı kuşlarla karşılaştırılır.

EJDER AYGIRI⁴

Atla ilgili en eski mitolojik unsurlardan birinin suyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Sudan çıkan atla ilgili efsâneler Uzakdoğu'dan Yakındoğu'ya kadar olan bölgelerde bilinir. Bu mitin Uzakdoğu varyasyonu, sayın Boyle'un bana bildirdiği gibi, belki de Hunlar ve diğer Türkler tarafından yapılan mağara ve ejder âyinleriyle ilgili olan, mağarada yaşayan ejder aygırı efsânesidir. Ejder aygırı miti, Hunların gerçekten yaşadığı olayların geçtiği Kuça bölgesiyle ilgilidir. Türk atlarına benzemeyen Kuça bölgesi atları, küçük olmalarına rağmen uzun yolculuklara dayanıklıydılar. Bunun yanı sıra, Çin kaynaklarındaki ejder aygırlarıyla da bağlantılı olan bu mitin Kul Oba'da bulunan bir Avrupa İskit kılıç kınını etkilemiş olduğu görülmektedir. Bu kılıç kını, Helenistik dönem deniz atı tasvirleriyle doğrudan ilgisi olmayan bir ejder aygırıyla süslenmiştir. Kul Oba ejder aygırının testere dişli sırtı, İç Asya'da özellikle Altay ve Sibiryâ bölgelerindeki göçebe atlarının tasvirlerinde görülen tutam tutam veya testere diş gibi yelesi olan at figürü serisini hatırlatır. Ejder ve mağara aygırı efsânelerini yalnızca Türklerle akraba olan halklar (Eftalitler ve Tu-yü Hunları) değil Türkler de biliyordu. İbn Hurdabih, sudan çıkan at efsânesinin bir Türk versiyonunu nakleder. Huttal'daki Bek hânedânının oturduğu Rustabak'ın girişinde olağanüstü bir at cinsinin atası olan ve Beklerin boş yere uğraşarak yakalamaya çalıştıkları aygırın ortaya çıktığı bir göl vardı. Sudan gelen aygır veya ejder efsâneleri, daha sonra Kaşgarlı'nın anlattığı hayvan hikâyelerine uygun olarak yüksek platoların gizemli atmosferinde genellikle birdenbire ortaya çıkan yabanî atların bu büyümlü aygırlar olduğunu ispatlar.

*Yaşın atıp yansıdı,
Tuman turup tuşnadı,
Öğür alıp okraşır. (öğür maddesi)*

12 hayvanlı Türk takvimi.

*(Şimşek çakıp parladı,
Bulut gelip yağdı,
Aygır (kısarak) alıp, kişner.)*

Zengî, Abbâsî halifesine hizmet eden Huttal beyi Ebu Yakub'un zamânında meydana gelen bir olayı nakleder. Smerkant elçisi, halifeye derisi yaban eşiği renginde, hatta ondan daha ilginç renkte, çirkin bir Türk atının en önde yürüdüğü bir at koleksiyonu hediye etmişti. Dağ atı (tagî, ed. takhi) olarak adlandırılan bu atın, suyu ateşten bir gölle bağlantılı ehil kısaraklar ve yabanî aygırlardan türediği söylenirdi. Bu yarı yabanî midilli, olağanüstü derecede mahâretli olduğu için en iyi atlardan bile üstün tutulurdu. Siyu-ki ve diğer yerlerde bulunan ateş suları olarak adlandırılan sular ve ılıca suları, dâima ejder efsâneleriyle ilgilidir. Tagî denen yaban eşiği rengindeki bu Türk atları, eski İç Asya ejder atlarından biri olarak kabul edilebilir. Ejder atı efsâneleri yalnızca İç Asya'daki değil Yakındoğu'daki Türkler arasında da yaşamıştır. Oğuz kahramanı Bamsı Beyrek'in atı Akboz da sudan çıkmış bir aygırdan (deniz kulunu) türemiştir (Ergin, s.27). Nef'î'nin şiirinde geçen atlardan biri de Evren (Ejder)'dir.

Sudan çıkan at efsânesinin -anlamı unutulmakla birlikte- izlerinin XVIII. yüzyılda bile hâlâ yaşadığını, Anadolu'nun sevilen şâiri Dadaloğlu'nun atını övmek için söylediği sözler ortaya koymaktadır.

*At kulağın dikmiş de göz süzer
Gövel ördek gibi göllerde yüzer
Çırpındırır yele, ceyrândır tozar
Atın eşkini seldir, yeğite gerek*

(Yund, Türk Atı)

Prof. Togan'ın, Şulgen'de, Ak-Edil'in göl gibi genişlediği yerde sudan çıkan bir aygırdan türediği söylenen, sırtı siyah çizgili, boz renkli, tarpana benzer yarı yabanî bir at türüyle ilgili efsâne-ye Başkırdaistan'da rastladığına işaret edilmişti. Eski alaca at Tcheou-you'nun aynı zamanda bir ejder olduğu hatırlanırsa, sonuç olarak ejder veya sudan çıkan aygır efsânelerinin, derilerinde kendilerine özgü işaretleri bulunan yarı yabanî atları gösterdiğini söyleyerek bu bahsi bitirmek uygun olacaktır.

PEGASUS

Göksel at miti⁵ hem Helenistik mitolojide hem de sudan çıkan ejderin uçan bir

figür olarak da tasvir edildiği İç Asya'da sudan gelen at efsânesiyle ilişkilidir. Eski alaca at Tcheou-you, yâni güneş atı, hem bir ejder hem de bir kuş idi. Kuça hükümdârının ejder atları, gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu.

Atın ilk defa gökyüzüyle birlikte ele alınması, 12 hayvanlı takvîme göre birbiri ardınca gelen yılların durağını gösteren bir gök işâreti olarak düşünülmesiyle başlamıştır. Eski Türk yazıtları, 12 hayvan burcunu dolaşan gök hâkimi "Kök Han" fikrini açıkça ifâde eder. At, gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülür. Moğolistan'da Airag-Nur (Songino, Zavkhan bölgesi)'da bulunan güneş biçiminde bir diskteki alçak kabartma dört at başının, atın güneş kültüyle olan ilgisini ortaya koyduğu düşünülmüştür (Vandui'deki resim). Diğer yandan Waley ve Petrucci'nin Tun-huang'daki çalışmaları, bu bölgede atın aya âit bir taşıyıcı olduğunu ve güneşin arabasını ise kazların çektiğini göstermiştir. Kaşgarlı'nın bir şiirde, atın alnındaki beyaz akıtmanın ay için olduğunu (tüküz maddesi) söyleyerek şaka yollu böyle atları tavsiye etmesi, atın ayla olan ilgisini akla getirmektedir. Timur dönemine âit bir astroloji kitabı olan *Lübâbü'l-iktiyârat*'da, gökyüzünde sâbit olmaması nedeniyle dengeyi bozduğu düşünülen ayın, tedirgin ve harekete hazır olmaları makbul atlar söz konusu olduğunda tâlih getireceği yazmaktadır.

Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak ortaya çıkar. İbn Fadlan, Volga Bulgar bölgesi Türk hâkânının "aurora borealis" (kutup ışıkları) olduğunu zannettiğimiz bir gök olayını, kendisine cennetteki atlı ruhların mızrak dövüşü olarak yorumladığını anlatır.

Doğu Türkistan bölgesi, özellikle uçan at efsâneleri bakımından zengindir. Bu bölge eski İç Asya'da bir gök at türünün yetiştirildiği yer olarak meşhurdur. Bir Uygur resminde el-Câhiz'in anlattığı, emredildiğinde diz çöken Türk midillilerini hatırlatacak şekilde bir Budist râhibi taşıyan iki kanatlı midilli tasvir edilmiştir. Kendisi de uçan at mitleri bakımından zengin olan bu bölgeden gelen Kaşgarlı, at binmek için "kanatlanmak" terimini kullanır, ayrıca canlılık ve neşe veren at

binmeyi uçmaya benzeten birden fazla atasözüne yer verir (*Er atın, kuş kanadın*, c. I, s. 34).

Gerçekte zarif tarpan türünün atlarına dayanan uçan at efsâneleri Doğu Türkistan'da bugün hâlâ mevcuttur. Bölgede kullanılan kuş biçimli eyerler muhtemelen bu efsânelere dayanmaktadır. Türkiye'de de atın hızı, genellikle uçan bir kuşa benzetilir. Köroğlu, Kırat'ına "Karakuş oyunlu kır at" diyerek onu kuşların kralı kartala benzetir. Oğuz destanlarında olduğu gibi Osmanlı edebî eserlerinde de saf kan atlar çoğunlukla yırtıcı kuşlara benzetilir. Nef'î, özellikle IV. Murad'ın atı Hümâyî'yi rengi dolayısıyla kartala benzetirken diğer atlarını tavus kuşuyla karşılaştırır. Kanatlı unikorn, bir at olarak tasvir edilmiştir (*Tuhfetü'l-mülûk*'ta yk. 66a'daki minyatür).

Günümüz Altay efsânelerinde de gök atı mitleri oldukça boldur. 12 hayvanlı takvimdeki at göksel bir figürdür. Diğer yıldızlar, gök tanrısı Ülgen'in kazığı olan kuzey yıldızına bağlı, otlayan atlar olarak tasvir edilmiştir. Bir akşam yıldızı olan çoban veya çolpan, alacalı atı üzerinde gök çayırında sürüsünü otlatan bir at çobanıdır. Çoban yıldızı, kamların davulları üzerinde yıldız tutan bir binici olarak tasvir edilmiştir (Harva, s. 96). Zengî, çoban terimini at yetiştiren Türkmenler için kullanır. 🐾

¹ Atın efendisi (aspavati): Beal, c. I, s. 10-15. Atın Türk efendisi: Mes'ûdi, *Murûcû'z-zeheb*, c. I, s. 143-160. Kuşan kimliğinin tespiti: Minorsky, *Hudûd...*, s. 130, 132, 232. Harezşah'ın atın efendisi" sikkelerinde Türk Memlûkları: Rodgers. Atın efendisi olarak Hint sikkelerinde Türk Memlûkları: Rodgers ve Nizamî, s. 82. Kök Türk hakanlarının tahta çıkma törenlerinde ata binmeleri: Lin Mau-Tsai, s. 6-8. Uygur kağanlarının ata binışı: Ligeti, s. 255. Soylu atlar hakkında Uygur kehâneti: bkz. not 2. Selçuklu atlı törenleri: Lugal, s. 15. Gaznelilerde tahta çıkma töreninden sonra ata binme: Prof. Bombacı'nın Mes'ûd'un tahtı hakkındaki yorumu, XXV. Şarkiyatçılar Kongresi. İlhanlılarda tahta çıkma

töreninden sonra ata binme: Jahn, s. 137, 140-5. Osmanlı atlı törenleri: Naimâ, c. III, s. 445. Kurbanlık atların derileri: Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 86; Togan, *İbn Fadlan*, s. 27; Liu Mau-Tsai, s. 10; Roux, s. 172-74. Destanı kahramanların atları hakkında: İnan. Osmanlıların atlarıyla beraber gömülmeleri ve at mezarları: Yund. Karaca Ahmed'in atı, Üsküdar'da kendi yanına gömülmüştür: A. Okan, *İstanbul Evliyâları*, s. 51.

² At renkleri: Mo-tun'un süvâri: Eberhard, *Çin Kaynaklarına Göre...*; el-Kâşif, yk. 67. Boz at: İz, s. 433, 488. Osmanlı atları: Yund. Kurbanlık Altay atları: Harva, s. 367.

³ Alaca: Tcheou-you. M. Granet, s. 107-115, 364-65, 375.

Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 65, 66. Alayondlu: Bacot, s. 11. Diğer Türk alacalarının cinsleri: Togan, *Traditions...*; aynı yazar, *The Ethnography...*, s. 86. *Turfanda Basmiller*, Gabain, ... Chotscho, s. 20, 21, not 24. Hotan'ın Türkleştirilmesi hakkında: Barthold, "Türkestan" maddesi, *Encycl. Isl.*, 1952. Alacalı atların Hotan tarzı resimleri hakkında: Stein, *Ancient Khotan*, buluntu isimleri listesi D VII 5. Kurtak: Togan, *İbn Fadlân*, s. 145; Evtuhova, çeşitli resimler. Madara taş kabartmaları: Ögel, s. 261. Kâseli Uygur binicileri: Le Coq, *Bilderatlas. Çin imparatorunun "resmedilen atları"*, Liu Mau-Tsai, s. 427, not 284. Hsüan-Tsang'ın Tong Yabgu tasviri: Grousset, s. 66-90. Güneş ve hilâl resim-yazıları: *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (Ankara, 1957)'nden sonra Er-

zen'den yapılan alıntı, "ablak" mad. Kır at: Togan, *Traditions...* (bir ejder aygırdan doğdu)... Manzum destanlarda: Yund ve Inan. Hükümdar ve kader arasındaki mücadeleye: Kaşgarlı, Acun, Acun begi, Ödlek maddeleri. Karahanlı hânının sözleri: Lugal, s. 41-45. Alaca türleri: Kaşgarlı'da ala (siyah ve beyaz, kır (ala), böğrül maddeleri. (Sayın Koşmak, modern Doğu Türkistan karşılıklarını vermiştir: küllü (güllü), çiren (kahverengi ve kızıl benekli), kök (mâvi-gri alacalı at), böğrül (yalnızca sağrı benekli), azgan (alnında ve ayaklarında beyaz leke olan az bulunur at), yektaban (tek ayağında beyazlık olan, uğursuz at), sür (iri benekli, uğursuz at), çöpür (her renkten beneği olan ve alacalıların en nâdir türü). Görünüşe göre alacalı atlar her cinsten olabirdi.

4 Ejder atları: Kuça efsânesi: Beal, c. I, s. 20. Eberhard, *Çin Kaynaklarına Göre...*; Kır at: Togan, *Traditions...*; N. Togan, s. 28, not 6. Amu Derya'nın bir atın ağzından akması: Beal, c. I, s. 10. 5 Gök atları: aurora borealis: Togan, *İbn Fadlân*, s. 52. Altay efsâneleri: Harva. Shen atları: N. Togan, s. 28, not 6, s. 5, 153, not 61. Raşşiy: Dadaloğlu şiiirleri: Yund, el-Kâşif, bk. 45, 67, "Tâli kamer, burc munkalip ola...", "rab el-sa'ah burc-ı munkalibde kamer ola..."

Z Yazarın "Türk Sanatında At" adlı makalesinden (*Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul, 1995, s. 54-91) derlenmiştir.